

Edukacja architektoniczna dla potrzeb wsi – retrospektywa i dzisiejsze potrzeby

Miriam Wiśniewska

Architectonic Education for the Needs of a Village – Retrospective and Current Needs

Kształtowanie krajobrazu osadniczego na obszarach wiejskich jest zadaniem złożonym, procesem długotrwałym, wymagającym wielodyscyplinarnej wiedzy teoretycznej i praktycznej z zakresu rolnictwa, planowania przestrzennego, architektury, ekologii, socjologii i innych dziedzin technicznych.

Dzisiejsza ocena wizerunku wsi polskiej nie napawa optymizmem, a stan ten jest wynikiem ogólnie znanych przyczyn historycznych, politycznych i społeczno-gospodarczych.

Ostatnie 15-letnie wydarzenia spowodowały konieczność reform ustroju rolnego i przebudowy i odnowy oblicza polskiej wsi drogą modernizacji i głębokich przekształceń strukturalnych. Dla zrealizowania tego celu potrzebne są decyzje sfer rządowych i politycznych, a także profesjonalna kadra, która te przekształcenia poprowadzi we właściwym kierunku. Warto zatem prześledzić na przykładzie Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej, jak ta edukacja przebiegała w ciągu różnych etapów historycznych, narodowych zagrożeń i zniewolenia, a jaki jest obecny stan kadry i kierunek kształcenia architektów i planistów, którzy mają wykonać to trudne zadanie.

Nauczanie przedmiotu „architektura i planowanie wsi” w Katedrze Architektury i Planowania Wsi Politechniki Warszawskiej ma długą tradycję, sięgającą roku 1915 kiedy to powstała Politechnika Warszawska a wraz z nią Wydział Architektury.

Potrzeby społeczno-gospodarcze wsi narastały już w XVIII i XIX w., kiedy wielu czołowych architektów

w Polsce interesowało się nie tylko współczesnym budownictwem pałacowym i dworskim, lecz także budownictwem zagrodowym, mieszkalnym i gospodarczym, a ponadto – techniką budowlaną na wsi.

Spośród szerszego grona architektów i budowniczych, którzy przejawiali swą działalność na tym odcinku twórczości i wiedzy architektonicznej, wymienić należy nazwiska: Piotra Chrystiana Aignera i Piotra Świtkowskiego u schyłku XVIII w., Mikołaja Rouget, Aniceta Czakię w pierwszej połowie XIX wieku, a następnie Adama Idźkowskiego, Bolesława Podczaszyńskiego, Aleksandra Zabierzowskiego, Karola Martina, który był wykładowcą przedmiotu „budownictwo wiejskie” w szkole rolniczej na Marymoncie w Warszawie.

W końcu XIX wieku oraz na przełomie XIX i XX w., krąg badaczy sztuki i architektury ludowej objął również artystów – plastyków i działaczy społecznych. Znaczne zasługi położyli wówczas: Władysław Ekielski, Jan Gwalbert Pawlikowski, Eliasz Radzikowski, Stanisław Witkiewicz, Kazimierz Mokłowski, Władysław Matlakowski i Stanisław Barabasz.

W roku 1920 sejm uchwalił ustawę o reformie rolnej (parcelację majątków ziemskich) a w 1923 roku ustawę o scaleniu użytków rolnych. Ustawa o reformie rolnej miała umożliwić poprawę struktury gospodarstw chłopskich i nadanie ziemi bezrolnej ludności wiejskiej, a ustawa o scaleniu użytków rolnych – zlikwidować szachownicę gruntów i usprawnić produkcję rolną. Do 1936 roku objęto reformą 1476 ty-

sięcy rodzin chłopskich, a komasacją 586 tysięcy gospodarstw.

Na Wydziale Architektury Politechniki Warszawskiej z chwilą powołania, zaczęto ustalać współczesne programy i przekonywać społeczeństwo i władze do ich wprowadzenia. W przewadze istniejące budownictwo zagrodowe i małomiasteczkowe było drewniane z palnym pokryciem dachów słomą lub dranicami i gontem. Prosta konstrukcja budynków była łatwa w budowie, przenoszeniu i odtwarzaniu. Budulec był przeważnie miejscowego pochodzenia – drewno, kamień, glina.

Odbudowa wsi polskiej w okresie po I wojnie światowej odbywała się głównie środkami własnymi gospodarstw z udziałem rzemieślników budowniczych i pomocy sąsiedzkiej.

Zarówno zniszczenia wojenne i odbudowa, jak i parcelacja i komasacja gruntów z wyznaczeniem nowych zagród lub ich przemieszczeniem, powodowały konieczność tworzenia wzorców zabudowy wsi i budownictwa. W ramach akcji budowy nowych zagród powstawały tzw. „poniatówki”, zagrody budowane z drewnianych elementów prefabrykowanych. W skład zagrody wchodziły: dom mieszkalny, budynek inwentarski, stodoła w układzie budynków wolnostojących wokół podwórza gospodarczego. Wtedy też, za sprawą ówczesnego ministra rolnictwa i reform rolnych Juliusza Poniatowskiego uruchomione zostały kredyty bankowe na budowę nowych zagród, które jeszcze egzystują w województwach kujawsko-pomorskim, wielkopolskim i w innych regionach kraju.

W poszczególnych częściach kraju powstawały nowe realizacje nawiązujące często do tradycyjnego programu budynków i rozmieszczania na działce.

Odbudowa wsi po zniszczeniach wojennych, reforma rolna i akcje scalenia gruntów unaocznily niedostatki sterowania tymi procesami, niemożność pozostawienia wsi bez fachowej obsługi przez grono specjalistów z różnych dziedzin, w tym architektów, a także uruchomienie licznych badań naukowych dających podstawę do bieżących i kierunkowych przekształceń obszarów wiejskich.

Problematyka wsi i rolnictwa pojawiła się także na innych Wydziałach Politechniki Warszawskiej i uczelniach S.G.G.W., Uniwersytecie Warszawskim i S.G.H. Należało odbudować i tworzyć od podstaw nowoczesne zagospodarowanie obszarów wiejskich, ekonomiczne rolnictwo z siecią usług dla ludności i potrzeb produkcji rolnej.

Profesorowie i asystenci Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej czynnie uczestniczyli w pracach projektowych i realizacjach doskonaląc swe przygotowanie i kompetencje w nauczaniu studentów.

Architekt Franciszek Piaścik w wyniku prowadzonych studiów, doświadczenia zawodowego i kontaktów ze środowiskami zaangażowanymi w sprawy rozwoju wsi i rolnictwa przedstawił w referacie opracowanym na Kongres Architektów w Waszyngtonie w 1939 roku model trójstopniowej więzi społeczno – gospodarczej w osadnictwie wiejskim. Kongres ten w związku

z wybuchem II wojny światowej został odwołany.

Był to dalekosiężny postulat organizujący hierarchię funkcjonalną osadnictwa i programy urządzeń społeczno-gospodarczych i technicznych wsi. Model ten został przyjęty w pracach badawczych okresu wojennego i w pracach planistyczno-programowych i realizacyjnych po II wojnie światowej.

Wybuch II wojny światowej dnia 1 września 1939 roku przerwał pomyślny rozwój Państwa Polskiego, funkcjonowanie Politechniki Warszawskiej i Wydziału Architektury. Wypadki wojenne i okupacja niemiecka całkowicie zmieniły losy kadry nauczającej i studentów na Wydziale Architektury.

Wielu pracowników Wydziału i studentów uczestniczy w działaniach wojennych, dostaje się do niewoli lub łączy się a aliantami w walce z agresorem.

W obozach jenieckich w Wolfsdenbergu, Murnau, Grossborn, wykładowcy, asystenci i studenci organizują kontynuację studiów architektonicznych. Wśród internowanych wykładowców i asystentów są przyszli profesorowie, jak Jerzy Hryniewiecki, Stanisław Brukalski, Jan Bogusławski, Marek Leon Suzin i inni.

W Anglii powstaje przy Uniwersytecie w Liverpoolu Polska Szkoła Architektury przy udziale Bolesława Szmidta, Stefana Sienickiego, Zbigniewa Dmochowskiego, Władysława Czarneckiego, Kazimierza Dziewońskiego, Leopolda Torunia, Zdzisława Celarskiego i innych.

W roku akademickim 1938/1939 Rada Wydziału Architektury

wprowadziła do programu nauczania przedmiot „budownictwo wiejskie” w wymiarze 2 godzin wykładu tygodniowo na sem. IV i 2 godzin ćwiczeń tygodniowo na sem. V. Wykładowcą tego przedmiotu był Franciszek Piaścik.

Program zajęć obejmował : technikę budowlaną na wsi, układy funkcjonalne wiejskich zabudowań mieszkalnych i gospodarczych oraz ogólne wiadomości z zakresu osadnictwa wiejskiego, pod kątem warunków i potrzeb budownictwa zagrodowego i planowania osiedli wiejskich.

W Warszawie na początku października 1939 roku zebrała się Rada Wydziału Architektury pod przewodnictwem prof. Stefana Bryły. Warszawa była zniszczona działaniami wojennymi i oblężeniem, okupowana przez Niemców, postanowiono jednak kontynuować nauczanie bez względu na dalsze zarządzanie władz okupacyjnych. Kierownictwo Katedry Architektury Polskiej powierzono dr Janowi Zachwatowiczowi.

Jesienią zarządzeniem generalnego Gubernatorstwa, wszystkie wyższe uczelnie w Polsce zostały zamknięte. W 1941 roku w gmachu Politechniki Warszawskiej utworzono Wyższą Szkołę Techniczną (Höhere Fachschule für Bauwesen). Studia architektoniczne można było kontynuować tylko w tajnym nauczaniu.

Tajne nauczanie na Wydziale Architektury obejmowało ponad 150 studentów i było prowadzone przez 11 profesorów i wykładowców oraz 5 asystentów. Byli to profesorowie: Aleksander Bojemski, Stefan Bryła, Zygmunt Kamiński, Marian Lalewicz,

Lech Niemojewski, Rudolf Świerczyński, Tadeusz Tołwiński, oraz wykładowcy: Stanisław Hempel, Franciszek Piaścik, Waclaw Poniż oraz architekci – Piotr Biegański, Gerard Ciołek, Kazimierz Wejchert i inni, późniejsi profesorowie i znani architekci.

W czasie okupacji niemieckiej nadano 9 stopni doktora i 8 habilitacji, w tym Franciszkowi Piaścikowi i Janowi Zachwatowiczowi. Obroniono 20 prac dyplomowych.

Działalność podziemnego Wydziału Architektury, w tym również nauczania problematyki wiejskiej, u schyłku wojny uległa zahamowaniu, a w związku z wybuchem Powstania Warszawskiego- zawieszona. Gmach Wydziału Architektury został przekształcony na szpital dla powstańców.

Okres powojennych reform po II wojnie światowej otworzył nowy etap edukacji na Politechnice Warszawskiej.

W 1945 roku powstała Katedra Budownictwa Wiejskiego a potem Architektury i Planowania Wsi, kierowana przez Franciszka Piaścika. Zamierzenia programowe obejmowały takie zagadnienia jak: budownictwo prywatne na wsi, budownictwo użyteczności publicznej, planowanie osiedli wiejskich, realizowane jako zadania dydaktyczne na semestrach II, VIII, IX i X. Niepomyślnym okresem, również w edukacji były lata 1950-54 i doktryna radzieckiego modelu wsi. W tym czasie, w realizowanym programie nauczania więcej uwagi poświęcano historycznym badaniom naukowym i procesom kształtowania osadnictwa i architektury ludowej,

obiektom użyteczności publicznej i krajobrazowi.

W 1956 roku nastąpił renesans gospodarki indywidualnej i zmiana programu nauczania na Wydziale Architektury i wprowadzenie w większym wymiarze przedmiotu „osadnictwo wiejskie”.

Na sem. III tematem ćwiczeń projektowych była zagroda rolnika, na sem. IV – plan zagospodarowania osiedla wiejskiego, na sem. VII- plan zagospodarowania gminy, a na sem. IX – projekt architektoniczny obiektu wielkoprzestrzennego związanego z produkcją rolną jak ferma dla zwierząt, przechowalnie, obiekty przetwórstwa rolno-spożywczego i inne. Były to poważne projekty wymagające współpracy z technologiem produkcji rolnej, zatrudnionym w Katedrze.

W 1957 roku zostało powołane 2-letnie podyplomowe Studium Architektury i Planowania Wsi, kształcące specjalistów niezbędnych do rosnących zadań w dziedzinie planowania przestrzennego na obszarach wiejskich. Studium funkcjonowało do 1976 roku i wykształciło kilkuset architektów, geografów i inżynierów innych specjalności, zatrudnionych w różnych instytucjach działających na rzecz wsi.

Równoległe do działalności dydaktycznej prowadzono działalność naukową i naukowo-badawczą związaną z rozwojem obszarów wiejskich. Od powstania Katedry w 1945 roku do roku 1990, trwały 2-tygodniowe, wakacyjne praktyki studenckie, w czasie których przeprowadzano inwentaryzację wsi, budownictwa ludowego, oceny stanu technicznego, zapoznawano

studentów z codziennym życiem mieszkańców wsi i ich problemami. Prace inwentaryzacyjne stanowiły materiał wyjściowy do audytoryjnych zadań dydaktycznych.

Pomimo upływu kilkunastu lat od powołania Katedry, licznych zmian organizacyjnych i ogromnego poszerzenia obszarów wiedzy w dziedzinie architektury i planowania wsi, Katedra i jej kadra nauczająca stworzyła liczący się dorobek naukowy i zawodowy, przekazywany studentom w ramach zredukowanego programu nauczania na Wydziale Architektury.

Okres przełomu 1989 i zmiana ustroju spowodowała potrzebę restrukturyzacji wielu dziedzin społeczno-gospodarczych, w tym także restrukturyzacji rolnictwa i osadnictwa. Niestety zmiany te odbiły się negatywnie na programach edukacyjnych na wydziałach architektury nie tylko w Warszawie. Znaczemu ograniczeniu uległa problematyka wiejska, która obecnie prowadzona jest tylko na sem. IV w wymiarze 45 godzin ćwiczeń i 15 godzin wykładów w ciągu całych studiów, a także w postaci przedmiotów wybieralnych projekty modernizacji zabudowy wiejskiej, dom jednorodzinny na wsi czy usługa w krajobrazie dla nielicznej grupy studentów.

Tematem zajęć na IV semestrze jest projekt zagospodarowania przestrzennego małej wsi pod kątem przyszłych przekształceń, związanych ze współczesnymi przemianami wsi w warunkach kształtującej się gospodarki rynkowej. Na podstawie uproszczonej inwentaryzacji rurealitycznej i krajobrazowej oraz oceny funkcjonalnej i architektonicznej wsi,

opracowuje się projekt przekształceń z zachowaniem walorów kulturowych i przyrodniczych miejscowości. Zakres opracowania obejmuje także projekt zespołu zagród oraz rozwinięcia krajobrazowe.

Wiedza teoretyczna przekazywana na wykładach obejmuje takie zagadnienia jak: historyczne i społeczno-gospodarcze aspekty rozwoju osadnictwa, ustawodawstwo w planowaniu przestrzennym, kierunki przekształceń osadnictwa wiejskiego, obszary zdegradowane w krajobrazie rolniczym, a także bardziej szczegółową problematykę, jak zasady organizacji funkcjonalnej i przestrzennej zagrody rolnika oraz architekturę regionalną i ludową.

Wiedza jaką student zdobędzie po wysłuchaniu wykładów i wykonaniu zadania projektowego, pozwoli na wyrobienie poglądu na temat skali projektowanych obiektów w krajobrazie oraz ich funkcji, a także formy architektonicznej. To minimum wiedzy zdobytej w trakcie studiów, przyczyni się być może do odnowy krajobrazu wiejskiego, która przede wszystkim zawarta być powinna w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego wsi. Jak jednak pokazuje praktyka planistyczna, regulowana przez akty prawne, plany nie dają gwarancji racjonalnego przekształcania krajobrazu wiejskiego, a często jedynie są spełnieniem życzeń mieszkańców gmin i władz lokalnych, wyrażających się w nadmiernym wyłączeniu terenów z użytkowania rolniczego i przeznaczaniu ich pod zabudowę. Nie obserwuje się zjawiska masowego zasiedlania terenów rolnych, z wyjątkiem może obszarów podmiejskich dużych

i średnich miast, gdzie dostęp do terenów budowlanych jest bardziej ekonomiczny niż w mieście. Tendencja jest wręcz odwrotna, funkcje rolnicze ulegają znacznemu ograniczeniu, a wraz z nimi rynek zatrudnienia w rolnictwie.

Brak kompleksowego spojrzenia na zagospodarowanie obszarów wiejskich wynika z niedoskonałych uregulowań legislacyjnych z jednej strony, z drugiej zaś z niedostatecznej edukacji i katastrofalnego braku wykształconej kadry planistycznej w gminach wiejskich. Do rzadkości należy fakt, że kierownikiem referatu architektury i budownictwa jest architekt z wykształcenia. Projektowanie obiektów architektonicznych mieszkalnych, gospodarczych i usługowych również w większości przypadków pozostaje jeszcze w rękach przeważnie techników budowlanych lub inżynierów budownictwa.

Słyszycy się często w środowisku architektów, że architektura jest jedna, jest to niewątpliwie prawda obiektywna, jednak należy pamiętać projektując obiekty drobnoskalowe jak i te o większych kubaturach, że kontekst, a więc szeroka przestrzeń, bogactwo środowiska naturalnego, istniejąca zabudowa nierzadko z cechami regionalnymi, wpływają na jakość krajobrazu wiejskiego i na jego kulturę.

Miriam Wiśniewska

Katedra Architektury i Planowania Wsi
Wydział Architektury Politechniki Warszawskiej
Manager of Village Architecture and Planning
Department
Department of Architecture of Warsaw Polytechnic